

БУРЯК Вікторія Олександрівна
студентка 3-го курсу ФОФ
стац., гр. ФК-08-1
ЯКОВЕНКО Р. В.

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ (ЛК) В УКРАЇНІ

У статті досліджується сутність людського капіталу та визначаються основні тенденції його становлення і розвитку в Україні.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах сучасних глобалізаційних процесів для економічного розвитку країн найважливішим стає не наявність корисних копалин та інших елементів добробуту держави, а якість людського капіталу. Загострення міжнародної конкуренції, утвердження у розвинених країнах „нової економіки”, розвиток якої базується на знаннях та інноваціях, зумовлює усвідомлення того, що пошук невикористаних резервів, оптимальних шляхів для ефективного довгострокового розвитку України слід вести у площині визнання теорії людського капіталу та реального запровадження її провідних положень у практику ринкових перетворень.

Оцінка сучасного соціально-економічного розвитку України характеризується різноманіттям поглядів, ідей, концепцій стосовно економічного зростання. Серед них все більше значення відводиться ролі людського фактора, котрий повністю вписується в поле інформаційних та інноваційних стратегій суспільного поступу. Від якості людських ресурсів залежить ефективність виробництва, від мотивації праці – добробут населення, від нарощування людського капіталу – безпека країни, майбутнє нації. Людство вийшло на такий рівень розвитку, при якому еволюція можлива тільки за умови творчої активності робітників значної частини професій, широкого використання в сфері суспільної праці новітніх технічних і супутніх їм знань.

Отже, найважливішим джерелом економічного зростання країни є людський капітал (далі ЛК).

Актуальність нашого дослідження підтверджується проблемами формування та реалізації ЛК, що виявляються в Україні у низьких показниках рівня життя, зростаючих проблемах якості освіти та охорони здоров'я. Доказом цього є низький рейтинг України в міжнародних оцінках людського розвитку та зростання соціальної напруги, основними чинниками якої в останній час є зазначені проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепція ЛК, що є надбанням новітньої економічної науки, знайшла багато прихильників серед зарубіжних та вітчизняних учених. Як відомо, теорія ЛК набула розвитку у працях Т. Шульца, Г. Беккера та ін.

Вивченням питань формування та розвитку людського капіталу на території України займалися багато учених, зокрема М. Туган-Барановський,

І. Вернадський, Д. Богиня, О. Грішнова, С. Вовканич, Т. Трофімчук, Т. Заславська, Р. Капелюшников, Ю. Краснов та інші.

Метою нашого дослідження є оцінка тенденцій реалізації ЛК за показниками функціонування ринку праці України.

Виклад основного матеріалу. Передумови для розроблення теорії людського капіталу були закладені у працях класиків політичної економії, які започаткували науковий аналіз людських здібностей до праці, їх формування, відтворення й ефективного функціонування. Зокрема, А. Сміт у роботі „Дослідження природу та причини багатства народів” (1776 р.) стверджував, що збільшення продуктивності праці більше залежить від удосконалення вмінь працівників, ніж від покращення машин та інструментів.

Створення теорії людського капіталу стало однією з найвизначніших подій в історії економічної думки останніх десятиріч. Значний вплив цієї теорії на весь подальший розвиток економічної науки інколи порівнюють з революцією в економічній думці [1, с. 7].

Поняття „людський капітал” виникло ще в давнину, а власне теорія сформувалася на початку 60-х років ХХ століття в західній економічній літературі.

Слід зауважити, що існують дві основні причини виникнення інтересу до цього поняття. По-перше, це загальна закономірність розвитку сучасної науки в цілому, яка виявляється в концентрації уваги вчених на дослідженні проблем людини. По-друге, це визнання того факту, що активізація творчих потенцій людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання. ЛК є найціннішим ресурсом, набагато важливішим, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Саме людський капітал, а не заводи, обладнання і виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання і ефективності.

Ж. Б. Сей, Ф. Ліст, В. Рошер під капіталом розуміли спадкові та надбані якості і здібності людини. На противагу їм такі економісти, як Й. Фон Тюнен, І. Фішер, Дж. М. Кларк та інші оголосили капіталом саму людину. Сей стверджував, що оскільки майстерність і здібності можуть бути придбані за ціну і збільшують продуктивність працівників, то вони повинні розглядатися як капітал. Згідно з Фрідріхом Лістом, майстерність і придбані здібності людей є найбільш важливим компонентом національного запасу капіталу. Він стверджував, що як у виробництві, так і у споживанні може бути розглянутий внесок людського капіталу у випуск.

Як зазначає Т. В. Харчук: людський капітал – це соціально-економічна категорія, що є сукупністю творчих здібностей, знань, умінь, особистих якостей і психологічних властивостей людини, які є її власністю і накопичуються за рахунок інвестицій та можуть використовуватися для отримання прибутку. При цьому людський капітал є джерелом доходів не тільки у вигляді грошових надходжень, а й нематеріальних благ – морального задоволення, підвищення соціального престижу, психологічної рівноваги, можливості інтелектуального розвитку [2].

С. М. Клімов як людський капітал розглядає всі якості людини, які дозволяють їй генерувати ефективні рішення і займатися виробництвом продукції, називаючи всі знання та вміння, які належать працівникам, гуманітарними активами компанії.

О. А. Грішнова характеризує ЛК як сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій поведінки індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і впливають завдяки цьому на зростання доходів свого власника і національного доходу [1, с. 17].

Л. Т. Шевчук, підходячи до трактування ЛК як капітальних ресурсів суспільства, вкладених у людей, людину чи як можливостей людини брати участь у виробництві, творити, будувати, створювати цінності, поняття „ЛК” розкриває як частину сукупних знань, здібностей і кваліфікацій носіїв робочої сили, яка здатна приносити дохід, тобто, яка використовується для виробництва товарів і послуг [1, с. 31].

У 1971 р. Б. Ф. Кікер, проаналізувавши теорію ЛК і розглянувши її джерела та розвиток, виокремив наступні причини, які обумовили відношення до людини як до капіталу:

- демонстрація могутності нації;
- визначення втрат від війни;
- визначення економічного ефекту, який дає освіта, охорона здоров'я та міграція;
- привернення уваги суспільства до проблем збереження здоров'я та життя;
- допомога судам під час винесення рішень у справах, які стосуються компенсації за нанесені втрати або смерть.

Тривалий час вважалося, що основним показником стану та зростання економіки був розмір ВВП. Однак зараз головним багатством держави є люди, які здатні грамотно і вміло використати те, що їм дала природа, що створено ними самими, і збільшити свій добробут. Таким чином, найважливішим джерелом розвитку країни є ЛК. Багато економістів розглядали зв'язок між рівнем багатства країни і якістю життя її населення. Так, Е. Хансен стверджував: „укажіть мені країну з низьким рівнем суспільних витрат, і я назву країну з низьким рівнем життя”. А Роберт Емерсон Лукас – лауреат Нобелівської премії з економіки, вказував: „економіка, яка розпоряджається великими ресурсами людського капіталу та розвинутою наукою, має у довгостроковій перспективі більші шанси на зростання, ніж економіка, позбавлена цих переваг” [4, с. 19].

За оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20%, ЛК – 70%, а в деяких країнах (Німеччина, Японія) до 80% загального багатства. Економічне зростання дедалі більше залежить від розвитку та накопичення людського капіталу, і, перш за все, від його ефективного

використання, що сприяє підвищенню продуктивності праці та конкурентоспроможності національної економіки.

Відомий вчений О. М. Головінов зазначає, що кожна людина має приховані (латентні) здібності, які не можуть бути відкриті доти, поки вона не втягується до специфічних видів діяльності, де ці здібності необхідні для ефективної роботи. Особливо це виявляється тоді, коли працівники отримують нові посадові позиції. Працівники одержують нове поле діяльності, яке вимагає таких здібностей, про які зовсім або майже невідомо заздалегідь. Таким чином, можна зробити висновок про вирішальну роль підприємства для виявлення й розвитку прихованих здібностей працівника [5, с. 74].

На думку Ф. Хайека, люди відрізняються „не стільки великим обсягом знань, скільки великими можливостями вилучати користь із знань інших людей” [6, с. 33].

Взагалі між освітою і рівнем ЛК існує прямий зв'язок, адже освіта безпосередньо впливає на його формування і подальший розвиток. Показник забезпеченості ринку праці найманими працівниками з вищою освітою складає в середньому 53,07% протягом 2006–2008 рр. [7, с. 26]. Хоча частка працівників з повною вищою освітою загалом за всіма видами економічної діяльності дещо переважає частку працівників з неповною та базовою вищою освітою, але в таких галузях, як сільське господарство, промисловість, будівництво, діяльність транспорту і зв'язку, охорона здоров'я, їх переважна більшість не має повної вищої освіти. Досить висока частка працівників з повною вищою освітою спостерігається в діяльності авіаційного транспорту, фінансовій діяльності, дослідженнях та розробках, в операціях з нерухомим майном, оренді, інжинірингу та наданні послуг підприємцям, державному управлінні та освіті. Це зумовлено високою потребою у висококваліфікованих кадрах у цих сферах економічної діяльності.

Між продуктивністю праці за видами економічної діяльності та часткою працівників з вищою освітою, існує тісна залежність, тобто наявний кореляційний зв'язок між цими двома показниками (табл. 1) [7, с. 28].

Щільно пов'язані між собою сільське господарство, промисловість та діяльність транспорту та зв'язку. Слабкий зв'язок спостерігається в галузях освіти та охорони здоров'я через високу частку допоміжного та обслуговуючого персоналу та бюджетне фінансування галузей. Крім того, існує обернена залежність між продуктивністю та часткою працівників з вищою освітою у торгівлі, що пояснюється високою зайнятістю висококваліфікованих працівників не за фахом, що теж є ознакою непродуктивного використання їхнього людського капіталу.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції між продуктивністю праці* і часткою працівників з вищою освітою за видами економічної діяльності в Україні

Види економічної діяльності	Коефіцієнти кореляції
Національна економіка	0,68
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	0,93
Промисловість	0,70
Будівництво	0,50
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових товарів та предметів особистого вжитку	- 0,31
Діяльність транспорту та зв'язку	0,88
Освіта	0,57
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,47

* Розраховано як відношення валової доданої вартості до витрат на оплату праці.

Вартість людського капіталу найманих працівників з вищою освітою теоретично має бути більшою, ніж працівників, що мають професійно-технічну та загальну освіту, зважаючи на вкладені інвестиції. Водночас, нарощування людського капіталу повинно здійснюватись з метою забезпечення більшої особистої та суспільної віддачі від його використання. В галузях, для яких типовими є ринкові механізми погодження вартості людського капіталу, можна простежити щільний зв'язок між залученим людським капіталом і продуктивністю його використання (сільське господарство, діяльність транспорту та зв'язку, промисловість).

Дохід на інвестований у суспільне виробництво людський капітал здебільшого представлений оплатою праці. На сьогодні найбільший розмір середньомісячної заробітної плати у таких видах економічної діяльності: діяльність транспорту та зв'язку, в тому числі діяльність авіаційного транспорту; фінансова діяльність; дослідження та розробки; операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, державне управління.

Отже, використовуючи у суспільному виробництві ЛК людина отримує дохід у вигляді заробітної плати, який можна вважати своєрідною віддачею від інвестицій у ЛК.

На розвиток ЛК впливають демографічні чинники, якість і доступність лікування, обсяг ВВП на 1 особу тощо.

Крім цього, значний вплив на розвиток ЛК має як внутрішня, так і зовнішня мотивація. До внутрішніх стимулів належать: можливість самореалізації, усвідомлення власного успіху, до зовнішніх – спроможність

підвищення своєї кваліфікації, участь щодо прийняття управлінських рішень, соціальне та психологічне середовище на робочому місці.

Україна значно поступається за рівнем розвитку людського капіталу розвиненим країнам. Це проявляється у:

- низькій якості життя (за індексом якості життя у 2010 р. Україна посідала 68 місце) [8];
- недостатньому фінансуванню людського розвитку за рахунок усіх джерел (держави, домогосподарств та підприємств);
- втраті позицій у розвитку людського потенціалу країни [2].

Існування зазначених факторів призводить до негативних соціально-економічних наслідків, серед яких слід виокремити такі:

1. Масштабна депопуляція населення з погіршенням якісних характеристик людського капіталу.
2. Нераціональна демографічна структура населення.
3. Падіння показників шлюбності, різке збільшення частки позашлюбних народжень.
4. Зменшення кількості народжених.
5. Збільшення рівня смертності населення.
6. Високий рівень смертності чоловіків у працездатному віці, зайнятих у базових галузях промисловості.
7. Знецінення людського капіталу.
8. Низький рівень оплати праці.

Таким чином, можна виділити наступні пріоритетні напрямки людського розвитку в Україні:

- інвестування коштів у розвиток людських здібностей, підтримка здоров'я та необхідних умов життя як на рівні окремої особистості, на рівні підприємства, так і на рівні держави;

- формування свідомості кожного індивіда в напрямку розвитку свого людського капіталу, розширення його можливостей щодо свободи вибору, усвідомлення відповідальності за кожне прийняте рішення, що сприяє накопиченню людського капіталу країни, тобто є передумовою економічного зростання;

- забезпечення рівного доступу до освіти, до послуг охорони здоров'я, до роботи, до соціальних благ;

- забезпечення належних умов життя, умов праці, справедливості в оплаті та розподілі доходів, що сприяє підвищенню продуктивності та ефективності праці і, у свою чергу, розвитку країни в цілому;

- забезпечення добробуту людей, що дозволить їм у повному обсязі використовувати свої потенційні можливості, сприятиме зростанню віддачі від людського капіталу, а це і є показником економічного зростання будь-якої країни.

Основним принципом людського розвитку є стимулювання розвитку різних верств населення, підвищення їхньої ролі в суспільстві, розширення можливостей вибору способу життя, можливостей самостійно вирішувати свою долю, але одночасно й посилення відповідальності за прийняте рішення

і його виконання. Без активної підтримки населення неможлива будь-яка зміна в суспільстві. Отже, людський капітал – це форма вираження продуктивних сил людини на постіндустріальній стадії розвитку суспільства із соціально орієнтованою економікою ринкового типу, важливий ресурс постіндустріального суспільства.

Техніка створення багатства реалізується через технологічні знання й організаційне удосконалення. І лише досвідчена кваліфікаційна робоча сила здатна керувати високотехнологічним процесом. Крім цього, необхідні знання ділової кон'юнктури, ринкових можливостей, способів їх практичного застосування, але в цьому випадку нам необхідні знання людини, її „капітал”, який використовується в процесі виробництва для створення багатства суспільства.

Звісно, у сучасному інформаційному суспільстві доступ до інформації вирішує дуже багато. Однак замало володіти тією чи іншою інформацією, потрібні перш за все люди, які здатні творчо мислити та результативно використовувати свої знання. Тобто для економічного зростання має значення не просто обсяг людського капіталу, а й його якість.

Висновки. Отже, ЛК є найважливішим чинником економічного розвитку, який визначає ефективність використання виробничого, фінансового та природного капіталу і безпосередньо впливає не лише на темпи, але й на якість економічного зростання, що обумовлено рядом причин:

1. Рухом сучасної цивілізації до постіндустріального суспільства, інформаційної, наукоємної, високотехнологічної та інноваційної економіки. Цей процес супроводжується кардинальною зміною змісту і характеру трудової діяльності. Роль рушійної сили набуває творчий характер праці, знання, як безпосередня продуктивна сила та інформація, як виробничий ресурс.

2. Зростання ролі людського капіталу спричинене глибокими якісними змінами у відтворювальному процесі, в структурі якого все більшу значущість набуває сфера послуг, яка безпосередньо пов'язана з розвитком людини, формуванням її як всебічно розвиненої, інтелектуальної особистості.

3. Перегрупування рушійних сил економіки у бік людського чинника обумовлено не лише кардинальними змінами в структурі продуктивних сил, але й глибокою якісною трансформацією виробничих відносин, перш за все відносин власності. В умовах, коли головним конкурентоспроможним ресурсом національної економіки стає висока кваліфікація і сукупні знання її працівників, виникає реальна можливість поширення власності працівника на матеріальні умови виробництва, заміни відокремлення капіталу від працівника їх злиттям [2].

Головною засадою концепції управління людським капіталом в Україні має бути визнання людського капіталу у програмних документах як вирішального ресурсу економічного зростання.

Таким чином, ЛК – це одне з основних джерел економічного зростання, без значних інвестицій в який неможливий добробут жодної

держави. Отже, країна є сильною і конкурентоспроможною якістю свого населення, яке характеризується не лише рівнем освіти, а й іншими індикаторами, такими як здоров'я, інтелектуальний потенціал, духовний розвиток, а також рівень доходів.

Список використаної літератури

1. Грішнова О. А. Людський капітал : формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання КОО, 2001. – 254 с.

2. Переверзева А. В. Розвиток людського капіталу : джерело економічного зростання країни / А. В. Переверзева // Торгівля і ринок України : зб. наук. праць. – 2008. – № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2008_25_26/15%20.pdf.

3. Шевчук Л. Т. Втрати людського капіталу в Україні : понятійно-категорійний апарат і концептуальні положення / Л. Т. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Львів : ІРД НАН України. – 2007. – Вип. 3 (65). – С. 9–27.

4. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія) : навч. посіб. / М. В. Довбенко. – К. : Академія, 2005. – 336 с.

5. Головінов О. М. Людський капітал у системі виробничих відносин : монографія / О. М. Головінов. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2004. – 161 с.

6. Хайек Фридрих фон Август. Право, законодательство и свобода : современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.

7. Трофімчук Т. Проблеми та чинники реалізації людського капіталу на ринку праці України / Т. Трофімчук // Україна : аспекти праці. – 2010. – № 5. – С. 24–29.

8. 2010 Quality of Life Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.internationalliving.com/qofl2010/>.